

Мр Властимир Лековић *

ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕ ПРИВРЕДЕ КАО УСЛОВ ЕФИКАСНОСТИ ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ПРИВРЕДА

Претпоставка ефикасности и стабилности привредног система једне земље јесте постојање усклађене привредне структуре. На тај начин постоје објективни услови за несметану сопствену репродукцију система, као и за његово континуирано усавршавање у складу са захтевима научно-техничког прогреса и квалитативног раста. Ефикасна привредна структура подразумева постојање хармоничног односа у развоју сектора и грана, као и привредних субјеката који ће бити конкурентно способни и заинтересовани за увођење научно-технолошких новина. Ти захтеви се могу постићи једино у условима тржишног система привређивања, уз присуство рационалне и ефикасне државне регулативе. Због тога се може рећи да је успешан развој савремене тржишне привреде у постсоцијалистичким земљама условљен спровођењем привредног реструктурирања, сагласно захтевима модерне технике и технологије и интегралног тржишта. Оваква оријентација је стално присутна у развијеним тржишним привредама, због чега је висока ефикасност њихова значајна карактеристика.

Када је реч о структурним променама, мора се имати у виду чињеница да су привреде постсоцијалистичких земаља оптерећене дубоким структурним диспропорцијама, чиме је процес транзиције знатно оптерећен. Због тога реструктурирање привреде представља једну од најкомплекснијих, истовремено и најважнијих, подручја транзиционог процеса. Комплексност проблема подразумева суочавање са бројним препрекама и тешкоћама наслеђеним из претходног система.

* Економски факултет, Крагујевац

Како истиче Ј. Корнаи, стратегија „присилног економског раста” у социјализму резултирања је стварањем производне структуре која се показала неспособном да задовољи захтеве потрошача. Ти су захтјеви били подређени систему централистичке алокације ресурса од стране државе.¹ Тако је успостављен волунтаристички приступ у успостављању привредне структуре. Његова доминација у административно-планским привредама оставила је негативне последице, како у односу на привредне субјекте, њихову структуру и услове пословања, тако и на формирање макроекономске структуре.

У периоду успостављања и доминације структуре социјалистичке привреде, услови пословања нису били исти за све привредне субјекте. Поједине групе привредних субјеката, чак и читаве гране, пословале су у повлашћеним условима, док је остали део привреде био изложен дискриминацији. „Тиме привредни систем креира тржишну структуру карактеристичну за неперфектна тржишта, са великим примесима нелојалног понашања повлашћених привредних субјеката”.²

Услед сталног патернализма од стране државе, тај део привреде није био мотивисан на квалитативну и продуктивну пословну оријентацију. Такво понашање и државе и привредних субјеката, који су уживали благонаклоност државе, имало је негативне последице за привреду у целини. Неко је морао да плати цену таквих нерационалности, чиме се нестабилност преносила на оне малобројне субјекте који су у свом пословању уважавали економске критеријуме. На тај начин успешни бивају додатно опорезовани, чиме се умањује њихов стварни пословни резултат.

За превазилажење постојећег стања у привреди (а оно се задржава и у периоду транзиције), неопходно је променити позицију предузећа, како у смислу поштравања услова пословања тако и у погледу редуковања одговарајућих социјалних циљева. Услови пословања ће бити ригорознији уколико се прихвати институција стечаја као нужан и нормалан економски чин, као и уколико правна регулатива у том погледу буде доследна. При томе, стечај треба схватити као процес ревитализације предузећа, који је стално присутан у развијеним тржишним привредама. Свако вештачко одржавање нерентабилних предузећа (или, прецизније, нерентабилних програма) негативно утиче на остале привредне субјек-

¹ Јанош Корнаји, „Трансформациониј спад”, *Вопроси економики*, 3/1994, стр. 7.

² Павле Васић, „Програм и нова привредна структура”, у: „Институционалне инфраструктуре у транзицији ка тржишној економији”, *Институт друштвених наука - ЦЕИ, Београд 1994*, стр. 72.

те, пре свега на банке као главне повериоце, као и на укупну економску стабилност и ефикасност.

Да би предузеће могло да послује на здравим економским основама, оно мора да се ослободи обавезе да води социјалну политику. Активна социјална политика мора да постане задатак државе. Тиме ће се остворити услови да се предузеће може искључиво оријентисати на остваривање успјешних пословних резултата, а одговорност пословодства за остварене резултате може се поставити знатно ригорозније. На тај начин ће постојати много веће могуности за спровођење трансформације предузећа у смислу прихватања предузетничке филозофије. Тако ће и предузећа бити максимално тржишно оријентисана, што је од пресудног значаја за интензивнију трансформацију привреде у целини на тржишне услове привређивања. У противном, неприхватањем ових промена као нужних, и даљим задржавањем постојећих односа које карактерише меко буџетско ограничење, иде се у још веће нерационалности. Због тога, функционисање привреде мора бити праћено инфлацијом, незапосленошћу и пословним губицима.

Структурне промене у привредама постсоцијалистичких земаља подразумевају:

а) промене у власничким односима у смислу напуштања доминације државног (друштвеног) власништва и повећање обима чисто приватног и мешовитог облика власништва;

б) промене у структури предузећа у правцу повећања учешћа малих и средњих предузећа и смањење категорије великих предузећа, која су у ранијем периоду сматрана ослонцем и носиоцем развоја;

с) макроекономске структурне промене у смислу успостављања уравнотежене гранске структуре привреде.

Досадашњи процес транзиције постсоцијалистичких привреда и спровођење власничке трансформације указује на задржавање доминантне позиције државносвојинског облика. Због те околности, пре свега, не може се успоставити економска структура својствена развијеним тржишним привредама. Приватизација државне својине зато представља један од најбитнијих предуслова транзиције у модерну тржишну привреду. Променом власничких односа омогућиће се и организациона трансформација привредних субјеката, чиме се стварају претпоставке ефикаснијег пословања.

Својинском трансформацијом, као и осталим неопходним структурним променама, створили би се услови за успостављање тржишних услова пословања и јачање аутономије привредних субјеката. То је базични услов афирмације предузетништва као битног чиниоца ефикасног ангажовања фактора производње. При

томе се мисли на подстицање предузетништва свих облика, што је услов преструктурисања постсоцијалистичких привреда. То је основна стабилност и ефикасност сваког привредног система.

Да би се подстицао развој предузетништва, нова привредно-системска решења, уважавајући захтеве модерне тржишне привреде, морају да буду стимулативна за стварање малих и средњих предузећа, као основних носилаца предузетничког духа. То утолико пре што је у питању један од најкрупнијих структурних проблема постсоцијалистичких привреда. На то упућују и искуства развијених тржишних привреда које показују да се истинске, брзе и видне промене постижу само у оним земљама у којима се макропромене одвијају упоредо са микропроменама.³ При томе не треба запоставити ни значај великих, технолошких и економски ефикасних, система као услова оптималне структуре привредних субјеката. Међутим, предузетништво мора бити и њихова основна производна филозофија. На тај начин ће се обезбедити нужне претпоставке за повећање профитабилних улагања, раст запослености и продуктивности, као и за побољшање конкурентности ових привреда на међународном тржишту. У условима такве привредне структуре, и држава ће својом макроекономском политиком моћи да стимулише развојне приоритете и да допринесе укупном привредном расту.

Познато је да је једна од специфичности привредне структуре постсоцијалистичких земаља, а посебно њихове индустрије (као наслеђе пређашњег система), релативно велико учешће великих и врло великих предузећа у привреди. Средњих, а посебно малих, предузећа има неупоредиво мање него у тржишним привредама. Доминација великих предузећа резултат је склоности ка гигантизму у периоду социјалистичке изградње, као и чињенице да су административно-плански органи лакше успостављали и одржавали контакте са мањим бројем већих предузећа, него са великим бројем средњих, а посебно малих предузећа. Уз то је преовладавало уверење да се на тај начин уважавају тенденције савремених привреда које се крећу ка концентрацији и централизацији производње. Стварањем великих предузећа инсталирани су и прекомерни капацитети који су остајали неискоришћени, због чега је морала да буде ниска ефикасност како предузећа тако и привреде у целини. Због тога је преструктурирање предузећа, као и њихова ефикасна власничка, управљачка и организациона трансформација, услов повећања како појединачне тако и глобалне привредне ефикасности. У наведеном процесу значајно место морају до-

³ Алеш Вахчић, „Преструктурирање југословенске привреде помоћу предузетништва”, Наше теме, 11/1989. стр. 2.911.

бити мала и средња предузећа. Таква предузећа поседују већу флексибилност и адаптивност, што је услове ефикасне трансформације и предузећа и привреде у целини. То је посебно значајно са становишта веће способности малих и средњих предузећа за приватање промена које су диктиране научно-технолошким процесима.

С друге стране, ова предузећа су увек спремна за спровођење процеса преструктурирања који су континуирано присутни у тржишним привредама. Поред тога, ова структура предузећа је значајан фактор демонополизације привреде. Међутим, то не значи да су савремене привреде атомизирани. Савремена, високоефикасна, привреда не може се замислити без развијања система малог бизниса, а који се, опет, не може развијати без повезаности са крупним корпорацијама.

Искуства развијених тржишних привреда показују да је интензивно ширење малог бизниса један од кључних фактора њиховог економског раста и научно-технолошког прогреса.⁴ С друге стране, светско искуство потврђује да се мала и средња предузећа базирају на недржавним формама својине - индивидуалној, акционарској, кооперативној и сл. То је посебно значајно за спровођење процеса транзиције.

У савременим тржишним привредама структура малих и средњих предузећа значајно је интегрисана у укупну привреду. Структура малих и средњих предузећа најразвијенија је у Јапану, захваљујући ефикасном програму владине помоћи⁵ овим предузећима, а нарочито области високе технологије. О распрострањености и значају сектора малих и средњих предузећа у Јапану говори податак да од укупног броја регистрованих предузећа, 99,4% отпада на ову структуру привредних субјеката. Није реч само о ситним предузећима у области занатства и трговине, већ и о значајном делу индустрије. На основу тога се закључује да мале и средње фирме представљају темељ јапанске привреде,⁶ где је запослено око 80% радника.

Поред испуњавања многих празнина у производњи у сфери услуга, што крупна предузећа не могу успешно да разреше, мала и средња предузећа у овим привредама у све већој мери предста-

⁴ Е. Горбунов, „О концепцији развитија малог предприниматељства в СССР, Вопросы економики, 8/1991, стр. 52.

⁵ У Јапану делују 2 владине агенције са једином оријентацијом пружања различитих помоћи малим и средњим предузећима - од модернизације опреме и техничко-технолошког унапређивања, па до финансирања њихове делатности.

⁶ Шигео Шинго, „Нова јапанска производна филозофија”, Продуктивност, Београд 1991, стр. 4.

вљају незаобилазне чиниоце и у области спољноекономских односа. О томе сведоче подаци за неке од најразвијенијих земаља. Учешће малих и средњих предузећа (која запошљавају до 500 радника) у укупном извозу СР Немачке креће се и до 40%, а у Француској око 36%. Учешће малих и средњих фирми (са запошлењем до 300 радника) у извозу Јапана порасло је са 32% почетком 70-их на 39% почетком 90-их година. Јачање улоге ове структуре предузећа резултат је преласка са међугранске на унутаргранску међународну специјализацију.⁷

Присуство на светском тржишту присиљава произвођаче на стално усавршавање своје делатности, како би се постигла већа конкурентност и опстанак на пробирљивом светском тржишту. С друге стране, оваквим приступом остварује се непосреднији увид у савремена научно-технолошка и информатичка достигнућа, што је значајна претпоставка процеса реструктурирања. Ништа мањег значаја није ни, на свој начин створена, могућност непосредније сарадње с иностраним фирмама и привлачење страног капитала. Наведене предности малих и средњих предузећа неопходно је искористити у привредама у транзицији. У том смислу, држава својим мерама економске политике, пореске политике, као и привредносистемским решењима треба да подржава развој ове значајне структуре предузећа.

Развој малог и средњег предузетништва значи стварање услова за организацију делатности на савременом техничко-технолошком нивоу, повећање квалитета производње и успостављање тржишних услова привређивања. На тај начин овај облик предузетништва прераста у важан сектор привреде, сектор који је способан да се брзо и ефикасно трансформише.

Овај сектор привреде до сада се сусретао са крупним, најчешће системским, препрекама. Углавном се ради о: недостатку сопствених новчаних средстава, нестабилном законодавству, честим променама пореских прописа, неразвијености тржишне структуре. У тако сложеним условима, државна подршка је неопходна. Због тога, велики значај у постицању развоја малог и средњег предузетништва треба да има држава и њена активна економска политика. У систему државних мера предност имају оне из домена финансијско-кредитног подстицања, а пре свега уколико су усмерена ка малим предузећима производног карактера, а не само у области трговине, угоститељства и осталих услужних делатности, што је била досадашња пракса. У том смислу је неопходно стварање специјализованих државних институција чији би задатак био да се старају о обезбеђивању кредитних потенцијала за раз-

⁷ И. Фаминскиј, „Внешнеекономическаја дејатељност малих предприяттаи”, Вопросы економики, 3/1992, стр.73.

вој овог сектора привреде. Уз то, пореска политика је од пресудног значаја. Она мора бити таквог карактера да постигне развијање предузетништва, а не да га гуши. Успостављањем стабилног и стимулативног пореског система, као и укупног институционалног амбијента, створили би се услови да се приватни капитал усмери у легалне токове привреде. Тако би се смањили сви видови шпекулација, сиве економије, привредног криминала, што све заједно узрокује евазију пореза.

Подстицање развијања малог и средњег предузетништва значајно је и са становишта могућности прилива страног капитала, без чега нема услова за успешно преструктурирање привреде. Наиме, досадашње искуство у спровођењу транзиције потврђује да су инострани партнери показали већу спремност за улагања у мала и средња предузећа него у она најкрупнија. То је значајно и са становишта преструктурирања великих државних система, који представљају највећи проблем за процес транзиције у постсоцијалистичким земљама. Међутим, може се рећи да је у досадашњем периоду привредне транзиције изостала организована и ефикасна подршка државе развоју средњег и малог предузетништва.

Најзначајнији глобални структурни проблем постсоцијалистичких привреда свакако представља хипертрофираност I одељка друштвене производње у односу на II одељак. Таква ирационална структурна политика заснива се на ставу да тешка индустрија представља фундамент социјалистичких привреда. Поред тога, улога тешке индустрије је судбински одређена високим нивоом милитаризације. Преко 2/3 њеног економског потенцијала непосредно је упућено на војнопривредни комплекс. Таква структура привреде неумитно је морала постати кочницом даљег развоја производног потенцијала и извором дубоких социјалних потреса.

У условима постојеће привредне структуре, привреда се развијала претежено екстензивно, за разлику од развијених привреда које су успостављале прогресивну, техничко-технолошком прогресу примерену, привредну структуру. Те привреде су се због тога развијале интензивно. Поред тога, хипертрофираност овог сектора привреде праћена је високом и трајном увозном зависношћу у односу на инострану технологију, енергију, сировине, репродукциони материјал. Подаци у Табели 1. показују како се у 30-годишњем периоду кретао однос I и II одељка у привреди Совјетског Савеза.

Табела 1. Учешће I и II одељка друштвене производње у укупном друштвеном производу

Година	I одељак	II одељак
1959.	58,9	41,1
1966.	62,2	37,8
1972.	63,4	36,6
1977.	64,4	35,6
1985.	64,0	36,0
1989.	63,0	37,0

Према: С. Первушин, „Об одној из глубиних причин кризисног состојанија Советској економики”, Вопросы економики, 8-9/1991, стр. 4.

Наведена структурна диспропорција испољава се још изразитије када се анализира динамика одељака А и В у укупном обиму индустријске производње. На производњу средстава за производњу отпадало је око 3/4 укупне индустријске производње, док свега 1/4 су представљали потрошни производи. О карактеру тог несклада говоре упоредни подаци за Совјетски Савез и три најразвијеније светске привреде (САД, Немачка и Јапан) у Табели 2.

Табела 2. Учешће производње групе А и В у укупном обиму индустријске производње у САД, СР Њемачкој, Јапану и СССР

Година	САД		СРН		Јапан		СССР	
	гр. А	гр. В	гр. А	гр. В	гр. А	гр. В	гр. А	гр. В
1973.	65,4	34,6	70,6	29,4	74,0	26,0	73,4	26,6
1989.	65,5	34,5	71,2	28,8	66,6	33,4	75,3	24,7

Према: *ibid*, стр. 4.

Постојећа гранска структура привреде нужно је резултирала првенствено екстензивним повећањем производње тешке индустрије на уштрб економисања ресурсима. Доминирајући став да је индустрија носилац развоја, утицао је у бившим социјалистичким земљама на поистовјећивање индустријализације са привредним развојем. То је довело до заостајања осталих сектора и грана привреде.

Гране које одлучујуће утичу на динамику научно-техничког прогреса недовољно су развијене, због чега је изузетно ниско учешће грана високе технологије. Због тога се савремена гранска структура може окарактерисати као конзервативна, са великим учешћем традиционалних грана које показују недовољну заинтересованост за научно-технолошки прогрес. Таква структура привреде нужно осуђује земљу на заосталог.

Успостављање уравнотежене привредне структуре, која би одговарала савременој етапи научно-технолошког прогреса, претпоставља модернизацију производног дела привреде, усавршавање гранске структуре и стабилизацију потрошачког тржишта. Међутим, објективна економска ситуација у земљама у транзицији, која се погоршава трансформационим падом, представља ограничавајући фактор ефикаснијег спровођења неопходних структурних промена у привреди.

Без значајније помоћи међународних финансијских институција, као и развијених земаља Запада, не може се остваривати услов за функционисање савремене тржишне привреде са уравнотеженом привредном структуром. Неопходни су кредити и остали видови финансијске подршке за спровођење комплексног пројекта преструктурирања привреде. Уз такву помоћ, најповољнија варијанта модернизације производног апарата представља директно улагање страног капитала у земље у транзицији. То је начин за подстицање увођења нових технологија, а истовремено и за стварање прогресивних форми организације производње. Такав вид финансирања практикују и најразвијеније земље света. У САД, на примјер, инострани капитал представља десети део укупних инвестиционих улагања, а у земљама Европске уније четвртина инвестираних средстава долази изван ове групаације.

Увоз капитала значи ново запошљавање, нове технологије, нове робе на унутрашњем тржишту, као и лакши излазак на светско тржиште. Због тога је неопходно створити услове да се страни капитал мотивише да уђе у ове привреде. Што се досадашњег искуства земаља у транзицији тиче, страни инвеститори су показали највеће интересовање за заједничка улагања. На тај начин се остварује највећа заштита уложеног капитала. Најинтересантније гране у које се улаже јесу: нафта и гас (углавном у Русији), аутомобилска индустрија (у земљама Централне Европе), телекомуникације и сл.

Упркос важности коју имају за привреду и друштво у целини, промене у привредној структури у постсоцијалистичким земљама спроводе се споро и недовољно радикално у односу на објективне потребе модернизације и ефикаснијег профилисања привреде. Највећи део препрека долази их непостојања развијене

тржишне структуре, а пре свега због нефункционисања тржишта капитала. Привредни субјекти су се нашли у некој врсти аморфног стања с обзиром да су изгубили ранији сигуран ослонац у држави, а нису се оспособили за учешће у беспопштеној тржишној утакмици, пошто их на такво понашање не може присилити неразвијени тржишни механизам. Због тога је неопходно присуство државе, али не у екстремном облику строге контроле и директивности, већ као снаге која треба да поспеши развијање тржишних инструмената. С друге стране, за развој високе технологије, која је темељна претпоставка структурних промена и просперитета привреде, неопходно је комплементарно деловање и државе и тржишта. Уз то је значајно нагласити да процес реструктурирања привреде нема третман кампање. У питању је дугорочан процес који представља интегрални део дугорочне стратегије привредног развоја. Ради се о променама које се реализују путем техничко-технолошког, економског, организационог и кадровског прилагођавања привредних субјеката, као и привреде у целини, условима економски ефикасног пословања.

mr Vlastimir Leković

RESTRUCTURING AS THE EFFICIENCY PRECONDITION FOR POST-SOCIALIST ECONOMIES

Summary

Assumption of efficiency and stability of one country economical system is based on existence of adequate economic structure. In that aim, structural changes in post-socialist economies are based on:

a) changes in ownership relations in a sense of overcoming the domination of state property.

b) changes in enterprise structure in a way of increasing the rate of small and medium enterprises and lowering the rate of large enterprises,

c) structural macroeconomic changes in a sense of establishing balanced sector structure of the economy.